

Љиљана Суботић

ПАРТИЦИПИ У ФУНКЦИЈИ ТЕРМИНА У КЊИЖЕВНОМ
ЈЕЗИКУ ЈОВАНА СТ. ПОПОВИЋА

Поред многих проблема које је, на почетку 19. века, у оквиру стварања и стандардизације књижевног језика, морао решавати српски народ, питање терминологије заузимало је веома значајно место – поготово у Србији. То је потпуно разумљиво када се има у виду да је српском друштву, на прагу модерног доба, после успешно окончаних устанака, требало, готово одједном, створити терминологију за све видове друштвеног живота, пре свега за администрацију и образовање. О овим проблемима у нашој науци писано је у неколико наврата, мада сви аспекти проблемā стварања терминологије, чини се, нису још сагледани.

Међу српским интелектуалцима била су присутна, углавном, два схватања. Једно од њих, везује се, у првом реду, за име Вука Караџића, а друго, управо, за име Јована Стерије Поповића. Као што је већ познато, Вук је сматрао да конкретна појединачна решења у творби речи треба препустити појединцу, док је Стерији било знатно ближе схватање да би послове на изради терминологије (називословних речи) требало поверити организованим институцијама које би својим угледом, поред осталог, доприносиле и усвајању предложених решења. С таквим циљем је, као основним, уосталом, и основано Друштво српске словесности, касније Српско учено друштво. Тако Стерија у својој расправи *Разлози о називословнымъ рѣчма*, у Гласнику Друштва српске словесности из 1847. године каже: „Г. Вукъ Караџићъ изрази се и устмено и писмено, да друштво, занимајући се овимъ посломъ ништа друго не чини, него само квари и грди нашъ языкъ. – За чудо! кадъ простъ човекъ каже *псоголавъ*, *брзоплетъ*, *виторогъ*, онда се языкъ не квари, а кадъ ученъ напише *водопадъ*, *предуписъ*, *редоставъ*; онда се языкъ квари и грди. (...) Дакле прости имаю право богатити языкъ новыма рѣчма; ученъ, поне Србинъ, то не смѣ, зашто онъ по рѣчма Г. Вука не уме мыслити у свомъ языку! Найпоследѣ заключи се вишиномъ гласова, да се престане одъ далѣ-

га кованя назывословны рѣчій, и да то чине поєдини люди, а не дружство. Я нисамъ онда быо овога мнѣнія, и зато желимъ мое разлоге явно овдѣ саобштити. (...) у дружству, гдѣ су сви ови учитељи заєдно, и свакиј има прилике и свое основе наводити, и туђе саслушати, гдѣ осимъ тога има и други людій, кои уму свое разлоге представити; гдѣ се све, што є дружство нашло, двапутъ три решета и претреса, и цѣломъ народу саобштава; и наипосле, гдѣ свакиј Србинъ има право гласа и мнѣнія: ту є предпоставити, да ће и рѣчь згодниє быти изражена; па да ће на овај начинъ пређе постати свеобштомъ, свепознатомъ. А кадъ є єдномъ рѣчь у употребленію, и постане обште познатомъ, онда ће се сродити съ нама;...” (9–10, 16).

Стерија је био принуђен, као и многи интелектуалци тога времена, да и сам, у појединим својим делима ствара одговарајуће термине. Поред, у науци доста добро познате Стеријине делатности у вези са овим проблемом, сачуване нам и у Гласнику ДСС из 1847. године, Стерија је и у неким другим својим делима трагао за решењима која су му се учинила најадекватнијим. У овом погледу истиче се, на пример, и његова тек потхумно објављена Реторика (приредила Иванка В. Веселинов у Зборнику историје књижевности, књ. 9, Београд, 1974, 539–628).

Приснији контакти српских интелектуалаца са рускословенским и славеносрпским језиком, стварани током школовања и каснијим сусретима са писаном речју, остављали су, несумњиво, утицаја у њиховим трагањима за одговарајућим терминолошким решењима. Сасвим је разумљиво што га налазимо и код Стерије за кога је познато да је у млађим годинама писао славеносрпским, а и касније га је употребљавао са посебном стилском вредношћу (у својим комедијама).

Арсеналу изражајних средстава које народни језик готово да није имао, припадале су форме, веома фреквентне у ранијим типовима књижевног језика, а које представљају континуанте некадашњих партиципа.

Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку није још довољно проучена, тим пре што и неки новији резултати оваквих истраживања нису још објављени (том проблематиком се и сама бавим). Овом приликом биће речи о присуству некадашњих партиципских форми у функцији термина, односно, о њиховој самосталној (супстантивизираној) употреби као термина и њиховој употреби у устаљеним синтагматским везама у функцији номинације.

Грађу за овај рад узимала сам из ових Стеријиних дела: *Бој на Косову*, 1828. г., *Скендербег*, 1828. г., *Наод Симеон*, 1830. г., *Винко Лозић*, 1830, 1832, 1835. г., *Реторика*, 1841–44. г., Стеријини текстови из Гласника ДСС, 1847. г., *Сан Краљевића Марка*, 1848. г. и *Ајдуци*, 1853. г. Као што се види

из управо наведеног списка, ексцерпирала сам грађу из дела, за које се, с обзиром на језик или тематику, могло очекивати да ће се у њима наћи овако употребљени партиципи. Њих је, наравно, из разумљивих разлога, највише у Стеријиној *Реторици*.

Ево неколико основних резултата:

У књижевном језику код Срба у 19. веку, раздобљу којем историјски и књижевно-језички припада и Стерија, налазимо, под утицајем рускословенске, односно славеносрпске традиције, релативно живу и стабилну употребу деклинабилних облика континуаната старословенских партиципа презента активног и пасивног и партиципа претерита активног. Ови партиципи се срећу у *атрибутској* функцији у којој, поред попридевљених форми, налазимо и праву партиципску употребу када партиципи фунгирају као кондензатори развијеног реченичног садржаја (наводим, наравно, само Стеријине примере):

- сви се садъ уредно ставе на равной поляни, (...), кад' *Алманзора* к њима *долазетъа упазе* (*Бој на Кос.*, 1828, 45).

Поред атрибутске, срећу се и партиципске форме употребљене у *ко-предикатској* функцији:

- *Миланъ* поредъ свое жертве *недвижимъ остане* (*Бој на Кос.*, 15),

затим у *предикатској* функцији:

- Фигуре ове односе се поглавито на желю и страсти и есу *слѣдуюће* (*Рет.*, 36., 1841–44, 584) и,

и као *супстантивизирани* форме:

- Нећу те дуго обтерећивати *прошавши* ти приповедајући (*Наод Симеон*, 1830, 2).

Атрибутска функција је најзаступљенија од свих, а од форми партиципа, најчешћи су облици партиципа презента активног на *-ћи*. У овој функцији, поред праве партиципске употребе, срећемо велики број примера у којима је партицип већ *попридевљена* категорија и јавља се као квалификатор уз именску реч, односно, са њом образује *слободну синтагматску* везу:

- и башъ се небо заклело на мое *гореће* молбе уво не приклонити (*Наод*, 183џ, 1).

У *терминолошкој* употреби, партиципи се срећу, најчешће, у *устаљеним синтагматским везама*. Ове везе-термини у говору учествују као целине и у функционалном погледу еквивалентне су речима. У устаљеним синтагматским везама у функцији номинације, облик пар-

тиципа семантички је неодвојив од именице уз коју стоји и заједно са њом именује појам нечега као целину. Партиципски облик, у овом случају, сам по себи је ирелевантан. У слободним синтагматским везама, однос именице и попридевљеног партиципа арбитраран је, док је за овакве терминске везе потребно да буду посебно регистроване у лексикону.

Поред синтагматских веза у функцији номинације типа:

- забуну *кодъ учеће се младежи* порађајући (Глас. ДСС, 1847, 11),
- Число *бесѣдуюћи лица* не смѣ быти велико (Рет., 36., 1841–44, 595),
- Сарказамъ, т.е. *уѣдаюће руганѣ* (ibid., 586);

забележене су и форме *супстантивизираних* партиципа у терминолошкој употреби, нпр.:

- еръ као што у устменомъ говору много обстоятелства има *коя бесѣдуюћемъ* помажу (ibid., 594);
- Писмо є говоръ *къ одсуствуюћемъ* єдномъ или више лицама управлѣнный (ibid., 597),
- Метонимія бива: *кадъ се меће садржеће мѣсто садржимогъ* (ibid., 578).

Употреба партиципа као номиналне речи могла је да буде изведена једино из атрибутске функције овог облика, тј. у овом случају, из синтагматских веза у функцији номинације. До функционалне супстантивизације придевске речи уопште, а у овом случају и вербидске форме, партиципа, долази, вероватно, преко претходне семантичке идентификације именице, тј. номиналне речи, са њеним квалификатором, атрибутом. Поистовећујући се са значењем свог атрибута, именска реч постаје синтаксички редундантна, ступа у неку врсту релативног односа са својим модификатором (у дубинској структури она се и реконструише односном реченицом: онај који / оно које ... итд.), те, губећи се са лексичког плана исказа као синтаксичко-семантички плеоназам, она предаје своју функцију, стожера номиналне фразе, свом модификатору – придеву, тј. партиципу.

У Стеријиним текстовима, поготово оним из млађих дана, употреба партиципских облика сасвим је уобичајена. С тога, донекле, изненађује чињеница да се овакви облици релативно ретко срећу у функцији термина, а поготово доследно, у оваквој употреби бележила сам форме партиципа презента активног на *-ћи*. Поред облика на *-ћи* нађен је само један облик партиципа презента пасивног (Метонимія бива: *кадъ се меће садржеће мѣсто садржимогъ*), док партицип претерита активни није уопште забележен.

Од укупно 47 примера са партиципима у функцији термина, колико је регистровано у изабраном корпусу, 25 су синтагматске везе у функцији номинације, а супстантивизираних форми има 22. У оквиру устаљених синтагматских веза, као стожери номиналне фразе појављује се 13 различитих именица. То су пре свега именице које у свом значењском потенцијалу имају одредницу *човек* (лице, младеж, свет, општина). За конкретне именице налазимо по две потврде и то: уз именицу *животиња* (Китъ принадежи *сисаюћимъ животиняма*; 3б. 557) и уз именицу *извор* (Одѣ се по собама (...) *скакутъи извори* дижу (источници); Бој. 1828, 25). Бројни су примери именских речи из логичке терминологије (противно, доказателство, причина, став) које се више пута понављају у корпусу, а забележен је по један пример уз именице *реч*, *черта* и *ругање*.

Као квалификативи уз набројане именице јавља се 15 различитих глаголских лексема од укупно 22 глагола забележених у свим примерима. Ако се приступи семантичкој анализи глагола, не види се неки посебан, кохерентан микросистем. То су форме комуникативних, интелектуалних, психо-физиолошких радњи и егзистенционални глаголи ((*много*)*звечећи*, *увѣравајући*, *совѣтуюћи*, *бесѣдуюћи*; *дѣйствуюћи*, *читајући*, *учећи се*; *высећи*, *узбуђуюћи*, *уедајући*, *скакутъи*, *сисаюћи*; *лишавајући*, *одликујући*, *отсутвуюћи*). Ови глаголи се срећу и у функцији персонификације уз именске речи које означавају *неживо* (*причина*, *противно*, *реч*, *черта*).

У супстантивизираним примерима срећемо 22 примера са укупно 10 различитих глаголских лексема у партиципском облику. Једино се глаголи *беседити*, *одсуствовати* и *дејствовати* јављају у оба типа термина, тј. и у оквиру синтагматских веза и као супстантивизирана форма. И овде заступљене глаголске лексеме могли бисмо, шире гледано, сврстати у наведена четири семантичка микросистема: комуникативни глаголи (*говорећи*, *питајући*, *бесѣдуюћи*), глаголи интелектуалних радњи (*дѣйствуюћи*), глаголи психо-физиолошких радњи (*чујући*, (*пред*)*идуће*, *послѣдуюће*, *умирући*) и егзистенционални глаголи (*садржеће*, *садржимо*, *одсутвуюћи*).

Партиципи у устаљеним синтагматским везама долазе као квалификативи уз агенсе којима је заједничка семантичка одлика *опитност*. Супстантивизиран је онда када се недвосмислено односи на *човека* и трансформише се односном реченицом: *онај који...*, ако већ не постоји усвојени (страни) термин. Други случај супстантивизације је када би се као управна реч јавио појам који можемо трансформисати као *оно што/ све што...*

Стерија је, употребом партиципа, покушао да створи термине за појмове за које наш језик и до данас није нашао аутохтоно лексичко ре-

шење, већ се служи перифрастичним облицима (за *пытаюћий, последуюћи, садржећи*) или страним речима (за *дѣйствующій, одликуюће черте, уедаюће руганѣ* и сл.). Међутим, ове Стеријине креације, па и остали примери у функцији номинације остали су ограничени и на нивоу његовог идиолекта. Изузетак су можда везе: *учећа се младеж* и *читајућа општина/свет* које су имале ширу употребу у књижевном језику 19. века и могу се сматрати тада *прихваћеним* терминима.

Примери за устаљене синтагматске везе у функцији номинације:

- Число *бесѣдуюћи лица* не смѣ быти тако велико (36., 595)
- Збитіе – (...) в) по цѣли *дѣйствующи лица* (36/609)
- Обраћанѣ (...) кадѣ (...) *отсутвующемѣ лицу* говоримо (36. 582)
- Кить *сисаюћимѣ животиняма* принадлежи (36. 557) (2 х)
- *скакутый источникъ* од' сви страна воздухъ чисте (Бој, 25) (2х)
- Сарказамѣ, т.е. *уедаюће руганѣ* (36, 586)
- забуну *кодѣ учеће се младежи* порађаюћи (Глас. ДСС, 11)
- *кодѣ кога е читаюћа обштина* велика (Глас. 16)
- *читаюћемѣ свѣту* саобште (Глас. 22) (2 х)
- *доказательства* (...) зову се *увѣрраваюћа*, а у другомѣ пакѣ *совѣтуюћа* (36. 558) (2 х)
- *доказательства* (...) *страсти* *узбуђуюће* (36. 542)
- *Одликуюће черте* (36. 590)
- Мустословіе естъ скупѣ *многозвечећи рѣчий*, безѣ смисла (36. 573)
- *Противно* може быти (...) в) *лишаваюће* (...), као: *животъ* и *смерть* (36. 553)
- *Причина дѣйствуюћа* (36. 553) (3 х)
- Кадѣ се овакови ставови попуне, зову се *періодѣ сложенный*, кои толико членова може имати, колико *высећи ставова* има (36. 588).

Примери за супстантивизирани партиципе у функцији термина:

- Олицетвореніе (...) састои се у томѣ, кадѣ *недушнымѣ стварма* (...) *своиства душны створеня* *придевамо*, (...), да се као *дѣйствующа, чуюћа* и *говорећа* представляю (36. 579)
- Метонимія быва: 1, кадѣ се *предидуће мѣсто* оногѣ меће, што слѣдуе (36. 578)
- Искусствена или изврнута Хрія естъ двояка: 1, *чрезѣ предидуће* и *послѣдуюће* (36. 565) (5 х)
- Метонимія быва: кадѣ се меће *садржеће мѣсто* *садржимогѣ* (36. 578)
- или кадѣ *люди*, кои су преминули, као *дѣйствующоуће* приводимо (Ibid. 579)

- Сарказамъ, т.е. уедајуће руганъ према *умирујућемъ* (Ibid. 586)
- онај кои се пыта, вопросима принуђенъ бива на она понятія долазити, коя *пытаюћий* жели да кодъ нѣга произведе (36. 596)
- Писмо є говоръ къ *отсутвуюћемъ* едномъ или више лицама управлѣнный (Ibid. 628)
- будући да говорникъ као свакій *дѣйствующій* има нѣке (...) знаке (Ibid. 628)
- Писменный Разговоръ разликує се од устменогъ (...); еръ као што у устменомъ говору много обстоятелства има коя *бесѣдуюћемъ* помажу... (36. 594).

Ljiljana Subotić

LES PARTICIPES EN FONCTION DE TERMES TECHNIQUES DANS LA LANGUE
LITTÉRAIRE DE JOVAN STERIJA POPOVIĆ

Résumé

Au dix-neuvième siècle les Serbes n'avaient pas encore résolu maints problèmes relatifs à la langue littéraire, dont aussi la question importante de la terminologie. Tout comme la plupart des intellectuels de l'époque, Sterija était obligé, de forger lui-même, dans certaines de ses oeuvres, les termes techniques correspondants. Il les puisait, entre autres, dans la mine de moyens d'expression dont la langue populaire était presque totalement dépourvue, c'est-à-dire dans les participes qui étaient très fréquents dans les types antérieurs de langue littéraire. Dans l'oeuvre de Sterija on rencontre des participes dans les rapports syntagmatiques figés, en fonction de nomination ou en tant que participes substantivisés, employés comme termes techniques. En ayant recours aux participes, Sterija a essayé de créer des termes techniques pour lesquels notre langue, n'ayant pas encore trouvé de solutions autochtones, se sert de formes périphrastiques ou de mots étrangers. Toutefois, les exemples de ce genre sont relativement peu nombreux et ils sont restés, en general, limités et au niveau de son idiolecte.